

Раїса Танана

ОЛЕНА ПЧІЛКА НА ШЕВЧЕНКОВІЙ МОГИЛІ (До 160-річчя від дня народження Олени Пчілки)

Цього року виповнюється 148 років відтоді, як Чернеча гора в Каневі прийняла у своє лоно на вічний спочинок Тараса Григоровича Шевченка – письменника, художника, незламного патріота рідного краю. За цей час його священній могилі поклонилися мільйони шанувальників генія України.

У списку почесних відвідувачів Кобзареві могили видне місце посідає українська письменниця, фольклористка, етнограф і перекладач, громадсько-культурна діячка, член-кореспондент АН УРСР, мати відомої української поетеси Лесі Українки – Ольга Петрівна Косач, більше відома як Олена Пчілка (це один із багатьох її псевдонімів).

Через усе життя Ольга Петрівна пронесла любов і повагу до Великого Кобзаря. Ці почуття вона прищеплювала і своїм дітям. Постійно вдома влаштовувала шевченківські вечори, на яких обов'язково виступала сама і залучала дітей. Шевченкові присвятила цілу низку поезій: “До Кобзаря” (1907), “Тарасовий пам'ятник”, “На Шевченкові могилі” (1912). Багато уваги приділяла популяризації його життя і творчості та вшануванню пам'яті. Написала кілька статей про поета: “До Шевченкового свята” (1889), “Бюсти Шевченка” (1896), “Шевченкові роковини” (1907), “Український національний скарб” (1912), “Шевченко і поети з народа” (1910), “Перекази про Шевченка” (1906), “Хата на могилі Шевченка” (1908), “Подорож на могилу Шевченка” (1909), “Пам'яті Шевченка” (1909). Зокрема, в статті “Шевченкові роковини”, приуроченій 46-й річниці з дня смерті по-

ета, вона писала: *“Се той поет, що висловив усю кривду, всю долю свого народу і виявив собою, своєю піснею-думою всю вдачу його <...> в єднанні з народом українським, в родстві з ним тілом і душею велика сила Шевченкова – і чим ширшатиме освіта між нашим народом, тим більшою ставатиме невмируща слава Кобзаря”* [9, с. 4].

Крім того, Олена Пчілка щороку влаштовувала Шевченківські вечори, на яких традиційно виступала зі словом про поета.

На одному такому заході, в Полтаві 1912 року, вона говорила: *“...Я гадаю, що всякий великий поет, хоч би й давнішого часу, не є якась монета, що бувши за свого часу дорогою, далі, “вийшовши з ужитку”, здатна лише на те, щоб лежати десь у музеї... На мою думку, Шевченко не є такою монетою... Тарас Шевченко є наш дорогий скарб, є коштовний самоцвіт український...”* [8, с. 2].

Цілком закономірно, що так глибоко шануючи пам'ять геніального українського поета, Ольга Петрівна не могла не відвідати його могилу в Каневі. Бувала вона тут неодноразово.

1891 року приходила сюди з доньками – Лесею та Ольгою. Тоді вони їхали до Євпаторії (везли Лесею на лікування). За свідченням Ольги, “спинилися в Каневі, щоб відвідати Шевченкову могилу”. Вшанувавши хвилиним мовчанням пам'ять поета на могилі, зайшли до Тарасової світлиці – першого народного музею Кобзаря, що містився в одній із кімнат хатини доглядача Шевче вони побачили той рушник, який вишивала Леся разом з Мар-

гаритою Комаровою. Ним був прикрашений портрет Тараса Шевченка. А привезла його сюди двома роками раніше Маргарита. Ось як про це згадує Ольга Косач-Кривинюк: *“Маргарита Комарова, поїхавши того літа до когось у гості на Канівщину, одвезла в хату на могилі Шевченка того рушника, що вони вдвох з Лесею мережали-вишивали для цього. Як ми (мати, Лесея і я) літом 1891 року були на могилі Шевченка, то бачили того рушника, як він висів на чільному місці в хаті”* [3, с. 140].

Шкода, не було тоді в Тарасовій світлиці Книги вражень: вона з'явилася трохи пізніше завдяки палкому шанувальникові Шевченка Василю Степановичу Гнилосирову. Ту Книгу він замовив для першого народного музею Кобзаря ще 1893 року. Відразу вона була виготовлена, але місцева влада ніяк не дозволяла покласти в Тарасову світлицю. І лише 1897 року книга *“Для розписок туристів на могилі Шевченка”* з'являється на столі в Тарасовій світлиці. І з цього часу люди, які приходили до могили, мали змогу записати туди свої враження, побажання. А до цього такі записи робилися на сторінках *“Кобзаря”*, який постійно лежав у першому народному музеї поета. Це засвідчують спогади сучасників. Іван Липа, наприклад, у статті *“З Тарасової могили”* розповідає про те, як *“їх вразили записи людей на сторінках *“Кобзаря”*”* [10, с. 92]. А наш земляк, талановитий педагог, етнограф, В. П. Степаненко в листі до Б. Д. Грінченка (від 8.09.1895 року) писав: *“...Оце недавнечко був я на могилі Батька нашого Тараса... *“Кобзарі”* і великий, і малий пописувані вздовж і впоперек всякими записами...”* [2].

Можливо, Ольга Петрівна з доньками теж робили туди записи, проте жоден із таких *“Кобзарів”* до наших днів не зберігся.

Відомо, що Олена Пчілка бувала на Тарасовій горі і в наступні роки. Про ці поїздки вона завжди розповідала на сторінках журналу *“Рідний Край”*, який редагувала в Полтаві. Так, про відвідування дорогої серцю могили 1908 року розповіла в замітці *“Хата на могилі Шевченка”*, дуже детально, зокрема, описавши Тарасову світлицю: *“Біля Кобзарєвої могили збудовано хату вже давно. Там живе сторож, та й для приїжджих служить та хата, щоб було якесь пристанище, як вони завітають на могилу Кобзарєву. Часом ті мандрівці й по кілька днів перебувають...”*

Хата звичайна, на український зразок, тільки досить простора – на дві половини... В хаті на столі лежать книжки: твори Кобзарєві і книжка для завітальців, що бувають

*на могилі... Та книжка не раз буває в місцевому *“поліцейському управлінні”*, бо декому цікаво буває глянути, хто саме перебував у хаті Шевченківій”* [7, с. 4].

У наступному, 1909, році, Ольга Петрівна знову побувала на Тарасовій горі. Цього разу приїздила з членами Київського Українського клубу на чолі з відомим українським композитором М. В. Лисенком. Саме тоді Микола Віталійович започаткував традиційні поїздки до могили Шевченка. Ця перша громадська мандрівка відбулася 24 травня 1909 року, про що красномовно засвідчує запис у Книзі вражень: *“Перша українська громадська мандрівка, уряджена Київським Українським клубом.*

Голова клубу – Микола Лисенко”.

А далі на двох сторінках лишили свої автографи члени Українського клубу. Про поїздку повідомляли тогочасні часописи: *“Діло”, “Руслан”, “Рада”* та інші. Дуже детально опише ту подорож і Олена Пчілка в статті *“Подорож на Шевченкову могилу”*: *“Київський Український клуб організував подорож Дніпром до Канєва на могилу Шевченка... Зібралось більше 150 душ... День був гарний. Дніпрові береги сяяли якими весняними зеленощами...”*

На березі біля Канєва зібралась сила люду, з Канєва, з близьких околиць, прями аж чорно було на березі. Якесь особливе почуття обхопило нас, коли ми довідались, що так багато людей виийшло на зустріч нам! Канівський гурт вітав нас, ми вітали канівців. Якесь тепле незвичне почуття сповняло серце! Подались ми пішки на гору, йти було недалеко. Хороше там на тій Тарасовій горі! Боже, як хороше! Вже, мабуть, і справді трудно було б знайти кращого місця на цій Україні. Який простір! Який Дніпро широкий! Він немов не розділяє, а злучає обидва боки України – берег Київщини з берегом Полтавщини.

*Надзвичайно мальовнича околиця, куди не глянь! А ще ж саме пора яка – чудовий май!.. Го́ра содержується в порядку. Йти на неї тепер куди краще, ніж колись: є східці, хоч не мудрі, а все ж таки східці... Панотець з Галичини відправив панахиду біля могили Кобзарєвої. Храмом служило саме небо, сама околиця природи. І далеко та вільно розходилися святі слова. Співали й *“Заповіт”* Тарасовий, співали всі гуртом... Се було таке величне видовище, що можна пам'ятати його цілий вік...!”* [5].

Віншій статті Ольга Петрівна знову дає детальний опис першому народному музею Кобзаря: *“Світличка чепурненька, вбрана плахтами та рушниками, що висять на образах та на портреті. Є там, між іншим, гарні шовкові*

рушники, що вишивала дочка Михайла Комарова вкупі з Лесею Українкою... На столі лежить книжка творів Шевченкових і книжка для записів гостей. Отже, й записують там гості свої вражіння, все, що прокинеться в серці в своєму величому куточку” [6, с. 5].

Ілюстрацією до статті може бути світлина “Покуття в хаті на Тарасовій горі”. На жаль, немає даних, хто її зробив. Імовірно, й сама Олена Пчілка.

Перебуваючи на Тарасовій горі в Канєві, письменниця зустрічалася з Іваном Олексійовичем Ядловським, який майже півстоліття вірно охороняв Кобзареву могилу. Бачила вона тут і колишню наречену Тараса Шевченка Ликеру Полусмак, яка приїхала до Канєва 1905 року і більше звідси нікуди не виїжджала. Пізніше Ольга Петрівна про неї писала: “...Одягнена вона була по-простому, з пошануванням згадувала Шевченка...” [4, с. 38].

Достеменно знаючи, що Ольга Петрівна неодноразово відвідувала Шевченкову могилу, нам дуже хотілося відшукати її запис на сторінках Книг вражень. Та в жодній наявній Книзі ми його не знаходили. І ось, гортаючи вже вкотре поживкві від часу сторінки третьої Книги вражень (1906–1910), зацікавилися двома записами. Один із них – на сторінці 66-й. Посередині аркуша гарним каліграфічним почерком написано: “Була на могилі батька нашого Тараса.

1910. 5 квітня. К. О.”

Інший запис, майже такого ж змісту і зроблений тією ж самою рукою – на сторінці 140-й: “Була на могилі батька нашого Тараса, твоя щиро кохана тебе українка. К. О.”

Ні числа, ні року не значиться. В такому разі звертаємо увагу на дату написання записів, які стоять перед цим і після нього. Перед вищезгаданим текстом під записами стоїть дата “17.05.1909 року”, після нього – “18.05.1909 року”. З цього випливає, що запис, який нас цікавить, був зроблений або 17.05. або 18.05.1909 року. Тепер залишається встановити, хто ж його зробив?

З написаних ініціалів можна припустити, що записи могли зробити: українські письменниці Ольга Кобилянська, Олена Кисілевська та Ольга Косач (Олена Пчілка). Для уточнення шукаємо на сторінках Книг вражень записи, зроблені Ольгою Кобилянською (1899 р.) та Оленою Кисілевською (1904 р.). Порівнюємо їхні записи із записами, які нас цікавлять. Жоден не схожий. Залишалось уточнити почерк Олени Пчілки.

А оскільки її запису в Книгах вражень немає, замовили в Інституті Рукописів Центральної Наукової бібліотеки Національної Академії Наук України її листи до М. Грінченкової (1908 р.). А ще нам стала в пригоді книга *Олена Пчілка. Твори.* – К.: Дніпро, 1971. У цій книзі вміщено два автографи Ольги Петрівни – першої сторінки оповідання “Товаришки” (с. 32) та автограф перекладу поезії О. Пушкіна “Анчар”.

Порівнявши листи Олени Пчілки, її автографи із записами в Книзі вражень, зрозуміли, що вони зроблені тією самою рукою. Виходить, що Ольга Петрівна приїздила до могили свого улюбленого поета навіть по кілька разів на місяць. Якщо, наприклад, про своє перебування на Тарасовій горі 24 травня 1909 року вона розповіла у спогадах, видрукуваних у журналі “Рідний Край”, то про перебування біля місця вічного спочинку Кобзаря 17 чи 18 травня свідчить її запис на сторінці 140-й у Книзі вражень. Таку ж ситуацію спостерігаємо і в 1910 році.

На жаль, не за всі роки дійшли до нас Книги вражень з Тарасової світлиці, зокрема за 1911–1912 роки вони відсутні. Тому й не можемо навести записів Олени Пчілки за цей період, хоч знаємо, що вона була тут. Так, наприклад, 27 травня 1912 року Київський Український клуб організував традиційну подорож на Шевченкову могилу. Проходила вона під пильним наглядом “помічника пристава Либідської дільниці Яворського з двома приставами” [11, с. 237]. Детально про захід повідомляла газета “Рада”: “... о 9 годині ранку маленький пароход “Марія”

“Покуття в хаті на Тарасовій горі”
фото із журналу “Рідний рай”, №6, 1909 р.

рушив вниз по Дніпру. Народу на пароході повно – до 400 душ...

Серед гостей клубу виділяється декілька родин і окремих осіб – великоросів та поляків... На палубі скоро склався невеликий хор. Одна пісня змінюється другою...

В пів на п'яту годину дня пароход підходить до Тарасової гори. Ще здалека видно на горах купки селян і міської інтелігенції з Канева, а біля Тарасової могили – їх найгустіше. Поміж натовпу народа рябють поліцейські мундири...

До хреста на могилі трібно доступитись. Ледве протиснувшись крізь цей натовп, представники Клубу кладуть на могилу Великого Кобзаря живі квіти і свій вінок, без всякого напису. Другий вінок – металевий – кладе на Тарасову могилу представник товариства артистів Московського Художнього театру Д. Г. Бурджалов. На вінку мідяна табличка з написом: "Геніальному Шевченку земний поклон от Московського Художественного театру". Ні промов, ні співів, за винятком "Заповіту". Публіка розситається: хто в світлицю – записати своє прізвище в книзі для приїзжих, хто оглядати місцевість..." [1].

Хотілося б зазначити, що до наших днів зберігся металевий вінок, покладений того травневого дня представником МХАТу на Шевченкову могилу. Він займає видне місце у відновленій 1991 року Тарасовій світлиці. Збереглася і листівка "Могила Т. Г. Шевченка. 27 травня 1912 року. Видання Гр. П. Шевченка" (внучатого племінника Т. Шевченка). На ній можна бачити численних поетових шанувальників на його могилі. Ми впевнені, що в книзі вражень того дня був і запис Олени Пчілки.

Завжди перебування на Шевченковій могилі справляло на Ольгу Петрівну незабутнє враження. Яскраве свідчення цього – вірш "На Шевченковій могилі", написаний після чергового приїзду до Канева в 1912 році:

*Я на Тарасовій могилі
Стою сама в журбі німій.
Сплелися в думки легкокрилі
Моя задума й смуток мій.*

*Нема юрби, немає гуку,
Мовчить околиця смутна, –
Та виразніш про давню муку
Могила мовить самотна...*

*Я чую дух святої сили
Під тим проречистим хрестом.
І до величної могили
Я прихилиюся чолом.*

*Та не кладу вінець терновий, –
Хоч муки тяжкії були, –
Не буде цей вінець лавровий
Емблема бучної хвали.*

*Я положу барвінку вітку,
Хреста я нею обів'ю,
І польову кладу я квітку,
Зірвану в близькому краю.*

*Тарасе, Батьку! Ти вгадаєш,
Де квітка тая процвіла,
Красу журливу ти знаєш,
Що в краю рідному зроста.*

*То "сон-трава", що на могилах,
Тобою співаних, була,
Де ти витав на тихих крилах,
Де думка плакала твоя.*

Перша публікація твору – в журналі "Рідний Край" (1912. – № 3. – С. 12).

Прошли роки. На могилі Тараса Шевченка 1939 року був встановлений величний пам'ятник (скульптор М. Манізер, архітектор Є. Левінсон). Біля могили – виріс красень-музей, збудований за проектом відомих архітекторів В. Кричевського та П. Костирка. І йдуть до нього Кобзареві шанувальники з усіх кінців планети. Відрадно відзначити, що серед них був і нащадок Косачів – племінник Лесі Українки. Після вшанування пам'яті поета на його могилі та ознайомлення з експозицією музею, до Книги вражень він записав: "Як радісно і яким захопленням сповнюється серце, коли проходимо залами музею, коли доземний поклон складаємо пам'ятникові – могилі поета, а з Чернечої гори вклоняємось і тій прекрасній країні, сином якої був і є Тарас Шевченко.

Як радісно бачити нескінчений похід представників усіх народів світу, що приходять до Шевченківського заповідника віддати шану всім світом Прославленому борцеві за правду і соціально справедливість, за свободу і щастя всіх народів планети..."

23.08.1980 р. Юрій Косач із США.

У цей самий день могилі Кобзаря приходила вклонитися його правнучка по сестрі Катерині – Антоніна Вереміївна Красицька. Зворушливою була її зустріч із племінником відомої поетеси. І щоб назавжди зберегти її в пам'яті – вони сфотографувалися. Наразі ця світлина зберігається в Кобзаревому домі на Тарасовій горі. Вона ще раз засвідчує, що любов до Тараса Шевченка передається з покоління в покоління і не згасне ніколи.

Література

1. Газета "Рада". – 1912. – 29.05.
2. ІР ЦНБ НАН України. Ф-III, № 39510.
3. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк, 1970.
4. Олена Пчілка (О. Косач). Оповідання з автобіографією. – Х., 1930.
5. Олена Пчілка. Подорож на Шевченкову могилу // Рідний край. – 1909. – № 14.
6. Олена Пчілка. Покуття в хаті на Тарасовій горі // Рідний Край. – 1909. – № 6.
7. Олена Пчілка. Хата на могилі Шевченка. // Рідний Край. – 1908. – № 7.
8. Пчілка О. Український національний скарб // Рідний Край. – 1912. – № 3.
9. Пчілка О. "Шевченкові роковини" // Рідний Край. – 1907. – № 9.
10. Степовик І. З Тарасової могили // Зоря. – 1892. – № 5.
11. Тарахан-Береза З. П. Святиня. – К., 1998.

Анатолій Чернов

МИКОЛА ОМЕЛЯНОВИЧ СТЕПАНЕНКО

*Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Тільки той віддав всю душу,
Все що зміг, Народу!
Олександр Олесь*

“Я, 16-річний студент <...> Полтавського державного педагогічного інституту <...> мешкав на Хрестовоздвиженській (тепер Кірова) вулиці, в типовому для старої Полтави, ветхому домові з десятком “квартир”-кімнат. Дім стояв над урвищем, що кінчалася Новопроложеною (тепер Шолом-Алейхема) вулицею”, – писав Микола Степаненко у своїй статті, присвяченої 100-річчю з дня відкриття Полтавського краєзнавчого музею.

М. О. Степаненко – визначний політичний і громадський діяч, учений, письменник, публіцист – народився 18 грудня 1918 року в селі Микільському, поблизу Полтави, в селянській, сім’ї, яка брала свій родовід з Поділля – “краси України” (за Лесею Українкою). Батько Миколи – Омелян Симонович, учасник Першої світової війни, воював у війську Петлюри на Південно-Західному фронті, визволяв Одесу, партизанів у Подільських лісах. Разом із петлюрівцями опинився за р. Збруч у Польщі, в таборі полонених у Калуші, працював у залізничних майстернях, корчував ліс. Накопив небагато грошів і відкрив власну будівельну фірму. Згодом збанкрутував і “мало що з власної руки не відійшов з життя”. Мати – Галина Теодорівна – з української інтелігентної сім’ї, виховувала дітей в національних традиціях.

М. Степаненко закінчив Микільську трудову школу. Разом з усім народом пережив голод, переслідування з боку влади рідних і близьких. У кінці 1933 року він повернувся з “Приазов-

ських степів” і поселився в Полтаві у брата Івана, який тоді працював співробітником експозиційної групи Полтавського краєзнавчого музею. Спілкування з музейними працівниками, знайомство з експозиціями музею справило велике враження на молодого чоловіка: “Із тим щастям, що перелилося із святинь Полтавського краєзнавчого музею в наше єство й нагріло його добром та збагатило на цілі десятиліття, що запрягло на самовідречену працю, на суспільній і культурно-освітній ниві в Україні і на чужині...”.

У 1934 році він стає студентом підготовчого факультету Полтавського педінституту, а згодом і студентом філологічного факультету. Після закінчення вишу (1938) працює викладачем української мови й літератури в музичній школі та студії театру імені М. В. Гоголя в Полтаві, викладачем технікуму механізації сільського господарства в містечку Таращани в Київській області, в педагогічному училищі у Великих Сорочинцях на Миргородщині. В армію його не взяли – як сина і брата “ворогів народу” (брата було заарештовано 1937-го). У 1941 році Степаненко – викладач і директор Шишацького сільськогосподарського технікуму на Полтавщині.

З початком Другої світової війни перебуває в Україні, у 1942–1943 роках працює співредактором газети “Миргородські вісті”. 1943 року виїжджає до Західної України, 1945-го – вступає в Українську Національну Армію і служить при штабі.

